

Türkiye'de CYBE/HIV/AIDS Alanında STK'ların Rolü ve Yapısal Özellikleri

Dr. Muhtar Çokar

İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı

TÜRK AIDS
HIV
DERGİSİ
2006; 9(1)

“Sivil Toplum” kavramı ülkemizde 80’li yıllarda birlikte yoğun olarak tartışılmaya başlamasına karşın, bireylerin ve toplulukların devletle olan ilişkisi, devlet ve devlet-dışı alanın niteliğinin nasıl olması gerektiği ve devletin toplum yaşamına müdahale sınırı konularındaki farklı ve resmi söylemin dışındaki görüşlerin izlerini Cumhuriyet öncesi yillara kadar sürmek mümkündür (1). Önceleri “Demokratik Kitle Örgütleri” ya da “Sivil Toplum Örgütleri” olarak adlandırılan ve günümüzde NGO, STK, CBO, GK, STÖ gibi kısaltmalarla anılan “Sivil Toplum Kuruluşları (STK)”, “Gelir elde etmek veya resmi bir görevi yerine getirmek dışında ve yasadışı olmayan ortak bir amaç doğrultusunda hareket eden kişilerin; sürekli, bağımsız ve gönüllü birlikteliği” (2) olarak tanımlanabilir.

Ülkemizde sivil alanın sınırları, kamusal alan ve devletin toplum yaşamındaki rolü ve toplumu denetleme veya yönlendirme düzeyi her zaman tartışma konusu olmuştur. Genel olarak ifade etmek gerekirse Türkiye'de sivil alanın veya devletin gözetimi ve denetimi dışındaki etkinlik alanının sınırlı olduğu ve kamusal alanda devlet denetiminin her zaman baskın olduğu ileri sürülebilir. Sivil alanda kumsallaşma ve örgütlenmenin büyük ölçüde

gayri resmi olduğu Türkiye'de, Batı modeline uygun ve devlet tarafından tanınan/onaylanan sivil örgütlenmeler güçlü değildir.

Türkiye'nin HIV/AIDS'e verdiği yanıt kapsamında STK'ları değerlendirebilmek için önce genel çerçevenin çizilmesi uygun olacaktır. Bilindiği gibi Türkiye'de üreme sağlığı hizmetlerinin geçmiş olduğu oldukça eskilere dayanır ve 60'lı yillardan sonra göç ve nüfus artışının baskısıyla dünyadaki nüfus ve kalkınma programları ile uyumlu bir süreç başlamıştır. Üreme Sağlığı terimi 90'lı yılların başında tüm ülkelerde olduğu gibi ülkemizde de popüler olmuş ve özellikle 1994 yılındaki Kahire Nüfus Konferansı sonrasında kapsamlı oldukça genişletilerek cinsel sağlığı da içerecek biçimde tanımlanmıştır. Kahire Konferansı sonrasında oluşturulan üreme sağlığı ve cinsel sağlık politikaları HIV/AIDS'e verilen yanıtın üreme sağlığı hizmetleri kapsamında örgütlenmesini öngörür niteliktedir. Ne var ki bu politikaların geliştirilmesinden önce 80'li yıllarda başlayan HIV salgını ve ona verilen yanıtın üreme sağlığı alanının dışında yapılanmaya başlamış olması nedeniyle birçok ülkede olduğu gibi ülkemizde de HIV/AIDS'e verilen yanıt tek odaklı değildir.

Bir Hastalık İki Yanıt

HIV/AIDS açısından bakıldığından Türkiye'de bir hastalığa verilen iki yanıtın olduğunu söylemek mümkündür. Üstyapısal alandan bakıldığından Sağlık Bakanlığı bünyesinde HIV/AIDS önleme, tanı, danışmanlık ve tedavi hizmetlerinin iki ayrı genel müdürlüğün, Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü ile Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğülarının sorumluluğunda olduğu gözlenebilir. Sivil toplum kuruluşları açısından bakıldığından ise bir tarafta AIDS Savaşım/Mücadele Derneği, diğer tarafta ise üreme sağlığı alanında etkinlik gösteren STK'lar bulunur. Diğer yorden altyapısal planda CYBE/HIV/AIDS önleme, tanı, danışmanlık ve tedavi hizmetlerinin sunumunda bir tarafta üreme sağlığı uzmanları, diğer tarafta enfeksiyon hastalıkları uzmanları yer alırlar. Öyle ki aynı salgına yanıt vermek amacıyla son yıllarda iki ayrı program en az düzeyde işbirliği sağlanarak gerçekleştirilebilmştir. Genel olarak ifade etmek gerekirse bu ikili yanıt oldukça kesin sınırlarla ayrılmıştır ve taraflar arasındaki iletişim ve işbirliği çok sınırlıdır.

HIV/AIDS'e Verilen Yanıt ve STK'lar

Bilindiği gibi HIV/AIDS, sosyal alanda beraberinde getirdiği sorunlar nedeniyle sadece sağlık sistemini değil toplumun bütününe ilgilendiren bir salgındır. Salgının önlenmesi, HIV/AIDS vakalarının tanı ve tedavileri, HIV/AIDS ile yaşayanlara bakım hizmetlerinin sunulması, salgından etkilenenlerin ayrımcılık ve dışlayıcı uygulamalara maruz kalmalarının engellenmesi tek bir kurum tarafından yerine getirilebilecek bir görev değildir. Eğitim ve sağlık alanında devletin veya resmi kurumların ağırlıklı olarak etkin olabileceği varsayılabilsse de özellikle HIV/AIDS ile yaşayanlara destek, ayrımcılık ve dışlama ile mücadelede toplumun katılımı olmadan başarıya ulaşılması mümkün görülmektedir. HIV/AIDS'e verilen yanitta toplum katılımının aracı olan STK'lar yapıları gereği bürokratik engelleri kolay aşabilen, sorunlar karşısında kurumsal esneklik göstererek hızlı çözümler üretebilen kuruluşlardır. Bu özellikleri nedeniyle

HIV/AIDS'e verilen yanıtın her basamağında yer alırlar. STK'lar tanı tedavi ve danışmanlık hizmetlerine destek verebildikleri gibi, HIV salgınının önlenmesi alanında da toplumun hemen her kesimine kolay ulaşabilmeleri nedeniyle önemli bir işlev görürler. Özellikle salgın yönünden daha fazla risk altında olan ve çoğu zaman yasadışı konumları nedeniyle resmi kurumlar tarafından ulaşılmalrı mümkün olmayabilen seks işçileri, damacı madde bağımlıları ve erkeklerle cinsel ilişkiye giren erkekler benzeri gruplara STK'ların aracılığı olmadan ulaşılması çok zordur. Özette salgına verilen yanıtın etkin olabilmesi için toplum katılımının önemi büyüktür ve bu yanıtın şekillenmesinde kullanılacak politikaların geliştirilmesi, strateji ve planların oluşturulmasında STK'ların katkıları değerlidir.

Türkiye'de HIV/AIDS Alanında Çalışan STK'lar

Türkiye'de HIV/AIDS alanında çalışan STK'ları dört grupta toplamak mümkündür. Bu grupların ilkini üreme sağlığı alanında etkinlik gösteren STK'lar oluşturmaktadır. Almışlı yıllarda başlayan nüfus ve kalkınma programları çerçevesinde kurulmuş olan Türkiye Aile Planlaması Derneği (TAPD), Türkiye Aile Planlaması ve Sağlığı Vakfı (TAPV) ve İnsan Kaynağını Geliştirme Vakfı (İKGV) bu gruptaki STK'lara örnek olarak gösterilebilir. Ağırlıklı olarak kadın ve çocuk sağlığı ve aile planlaması alanlarında çalışan bu kuruluşlar, Kahire Nüfus ve Kalkınma Konferansı (1994) sonrasında HIV/AIDS alanında savunuculuk, önleme ve risk altında gruplara yönelik çalışmalar gerçekleştirmiştir.

HIV/AIDS alanında etkinlik gösteren STK'ların ikinci grubunu sadece HIV/AIDS alanında çalışan STK'lar oluşturmaktadır. 1991 yılında İzmir'de kurulan AIDS ile Mücadele Derneği Türkiye'de HIV/AIDS salgınına doğrudan yanıt vermek üzere kurulan ilk STK'dır. AIDS ile Savaşım Derneği ise hemen ertesi yıl yani 1992 yılında İstanbul'da kurulmuştur. Her iki dernek birer federasyon niteliğinde olmamalarına karşın daha sonraki yıllarda diğer illerde kurulan pek çok aynı adlı derneğin temsilcisi ve sözcüsü olarak işlev görmüşler-

dir. Yine bu grupta her ne kadar Hacettepe Üniversitesi bünyesinde yer alan bir Araştırma Merkezi olmasına rağmen, çoğu platformda STK rolü üstlenen tanı ve tedavi alanında olduğu kadar topluma yönelik önleme etkinliklerinde de önemli görevleri yerine getiren Hacettepe Üniversitesi'nin AIDS Tedavi ve Araştırma Merkezi (HATAM) yer almaktadır.

Türkiye'de salgının ilk başladığı yıllarda sayıları az olan HIV/AIDS'le yaşayanlar uzun bir süre kendi kurumsal yapılanmalarını oluşturmamışlar ve AIDS Dernekleri bünyesinde etkinlik göstermişlerdir. Dernek kurmak için kimlik bildirimi zorunluluğu nedeniyle gizlilik sorunu da yaşayan bu grup ilk kez 2005 yılında İstanbul'da Pozitif Yaşam Derneği (PYD) ve hemen ertesi yıl yine İstanbul'da Pozitifler Derneği'ni (PODER) kurmuşlardır. STK grubunun üçüncüsünü bu dernekler oluşturmaktadır.

Dernekler grubunun dördüncü ve sonuncusunu cinsel yolla bulaşan enfeksiyonları önleme amacıyla kurulmuş olan ve genellikle üniversite ya da zührevi hastalıklar hastaneleri bünyesinde görev yapan sağlık çalışanlarının etkinlik gösterdiği dernekler oluşturmaktadır. Cinsel Yolla Bulaşan Hastalıklarla Savaşım Derneği, Deri ve Zührevi Hastalıklar Derneği, Zührevi Hastalıklarla Savaşım Derneği bu grupta bulunan STK'lardır.

STK'lar İçin Dönüm Noktaları

STK'ların Türkiye'de HIV/AIDS önleme ve destek alanında etkin olmaları 1991 ve 1992 yıllarında İzmir ve İstanbul'da AIDS Derneklerinin kurulması ile başlamıştır. Bu derneklerin ortak özellikleri güçlü liderlere sahip olmaları, kısıtlı yerel mali kaynaklarla yüksek kapasite kullanabilmeleri ve liderlerinin Sağlık Bakanlığı'nın bilimsel kurullarında da görev yapmaları nedeniyle politik güçe sahip olmalarıdır. AIDS ile Mücadele Derneği, Prof. Dr. Melahat Okuyan ve AIDS ile Savaşım Derneği, Prof. Dr. Enver Tali Çetin tarafından kurulmuş ve uzun yıllar bu derneklerde Sağlık Bakanlığı'nın hemşimeri görev yapmıştır.

1994 yılından itibaren üreme sağlığı alanında çalışan STK'lar HIV/AIDS alanında da etkinlik göstermeye başlamışlardır. Bu STK'lar Birleşmiş Milletler Nüfus Fonu (UNFPA) ve Avru-

pa Birliği'nden (AB) sağladıkları mali kaynaklarla yüksek bütçeli projeler uygulamışlardır. Ulusal AIDS Komisyonu bu dönemdeki savunuculuk çalışmaları sonucunda kurulmuştur.

Doksanlı yılların sonundan 2003 yılına kadar STK'lar açısından yaşanan bir durgunluk döneminin ardından Türkiye'de uygulanmaya başlanan iki büyük sağlık programı ile STK'lar yoğun bir etkinlik dönemine adımlarını atmışlardır. Bu programların ilki Avrupa Birliği tarafından desteklenen Türkiye Üreme Sağlığı Programı (TÜSP) ve Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmüştür. İkinci program ise The Global Fund (Küresel Fon) tarafından desteklenen ve Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmüş olan Türkiye HIV/AIDS Önleme ve Destek Programıdır (THAÖDP).

TÜSP ve STK'lar

Türkiye Üreme Sağlığı Programı 55 milyon Euro'luk bütçesi ile dünyada üreme sağlığı alanında uygulanan en yüksek bütçeli programlardan biri olma özelliğini taşımaktadır ve bu bütçenin yaklaşık 10 milyon Euro'su cinsel yolla bulaşan hastalıklar için harcanmıştır. Programda 48 STK CYBE/HIV/AIDS alanında gençlere ve toplumun geneline yönelik çalışmalar gerçekleştirmiştir. Çalışmalara katılan STK'ların 42'si daha önce HIV/AIDS alanında çalışmamış veya etkinlikleri çok sınırlı olan STK'lardır. 2003 yılında başlayan program kapsamında STK'ların uyguladıkları projeler ile yaklaşık 800.000 ergen/gence, yaklaşık 550.000 yetişkine ulaşılmış, ayrıca seks işçileri, medya mensupları, engelliler ve eczacılara yönelik etkinlikler gerçekleştirilmiştir. Projeler kapsamında küçük ölçekli de olsa pek çok araştırma/durum saptama çalışması yapılmış ve büyük miktarlarda BEİ (bilgi, eğitim, iletişim) materyali geliştirilmiş ve dağıtılmıştır (3). Ülkemizde ilk kez bir surveyans araştırmasının da yapıldığı program 2007 yılı sonunda tamamlanmıştır.

THÖDP ve STK'lar

Türkiye HIV/AIDS Önleme ve Destek Programı 4 milyon ABD Doları'na yaklaşan bütçesi

HIV/AIDS'e
verilen yanıitta
toplum
katılıminın
aracı olan
STK'lar
bürokratik
engelleri kolay
aşabilen,
sorunlar
karşısında
kurumsal
esneklik
göstererek
hızlı çözümler
üretebilen
kuruluşlardır

ile 2005 yılında Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü yönetiminde uygulanmaya başlanmıştır. Program kapsamında 14 STK tarafından 16 proje gerçekleştirilmişdir. Bu STK'lardan 4 tanesi HIV/AIDS alanında yeni etkinlik göstermeye başlayan STK'dır. Program kapsamında ağırlıklı olarak risk altındaki gruplara yönelik önleme çalışmaları yapılmış, seks işçileri, erkeklerle cinsel ilişkiye giren erkekler, damarıcı madde bağımlıları ve cezaevlerindeki hükümlülere ulaşılmıştır. Program ile ilk kez HIV/AIDS'le yaşayanlara destek ve evde bakım hizmeti sunulmuş, yine Türkiye'de ilk kez gönüllü test ve danışmanlık merkezleri açılmış, ayrımcılık ve dışlamanın önlenmesine yönelik çalışmalar yapılmıştır. Risk altındaki grupların davranışlarının değerlendirildiği araştırmaların da yer aldığı program kapsamında ayrıca bu gruplarla çalışacak elemanların eğitimi gerçekleştirilmiş, HIV/AIDS ve insan hakları konusunda çalışmalar tamamlanmıştır. Hedef gruplara kondom, kayganlaştırıcı ve BEİ materyallerinin dağıtıldığı program Ocak 2008'de sonlanmıştır (4).

Programlar Sonu Durum

Son beş yıl içinde HIV/AIDS alanında birbiri ile örtüsen iki programın uygulanması STK'lar açısından olumlu sonuçlar oluşturmuş olsa da HIV/AIDS'e verilen yanıtın güçlenmesi yönünde ülkemizdeki bekentileri tam olarak karşıladığı ileri sürmek mümkün değildir. Programlar kapsamında uyguladıkları projeler ile STK'ların kurumsal kapasiteleri olumlu yönde gelişmiş, gerek kaynak kullanımı gerekse insan kaynağı yönünden ilerleme sağlanmıştır. Programların diğer olumlu yönleri HIV/AIDS alanında yeni STK'ların etkinlik göstermeye başlamaları ve şimdide kadar kaynak sıkıntısı nedeniyle gerçekleştirilememeyen pek çok çalışmaya yer verilmesi olmuştur. Ne var ki bu olumlu gelişmelerin yanı sıra programların sürekliliği çok sınırlı olmuş, STK'lar tarafından

başlatılmış pek çok çalışma kaynak sıkıntısı nedeniyle durma noktasına gelmiştir. Projelerde eğitilen ve uzmanlaşan çalışanlar yine kaynak sıkıntısı nedeniyle başka alanlarda çalışmaya yönelik zorunda kalmışlardır.

Diger yorden altyapısal alanda önemli bir gelişme sağlayan programların üstyapıda beklenen dönüşümlere yol açmaması da üzerinde düşünülmeli gereken bir sonuctur. Programların ayrı merkezlerden yönetilmesi, izleme ve değerlendirme mekanizmalarının yeterince etkin olamaması, gerek resmi kurumlar gerekse STK'lar arasındaki iletişim ve işbirliğinin istenen düzeyde olmaması nedeniyle yaklaşık yüzde yirmisini STK'ların kullandığı altmış milyon Euro'ya yaklaşan bir bütçe ile gerçekleştirilen programlar sonrasında ülkemizde HIV/AIDS alanında çalışan STK'lar açısından bakıldığında fazla bir değişikliğin olduğunu ileri sürmek mümkün değildir. Bu konuda en büyük eksiklik STK'ların ortak hareket etmesini sağlayacak bir mekanizmanın hala oluşturulamamış olmasıdır ve STK'ların ortak bir platformda toplanmalarının zamanı çoktan gelmiş bulunmaktadır.

Kaynaklar

1. İlter Turan. Dünya'da ve Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşlarının Gelişimi, Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları Sempozyumu 16-17 Aralık 1994, İstanbul; Üç Sempozyum: Sivil Toplum Kuruluşları, Tarih Vakfı, İstanbul, 1998
2. Peter Willetts. "Non-Governmental Organizations", Article 1.44.3.7 in UNESCO Encyclopaedia of Life Support Systems
3. Türkiye Üreme Sağlığı Programı, Program Kitapçığı, T.C. Sağlık Bakanlığı Ana Çocuk Sağlığı ve Aile Planlaması Genel Müdürlüğü, Ankara, 2007.
4. Türkiye HIV/AIDS Önleme ve Destek Programı, Program Kitapçığı, T.C. Sağlık Bakanlığı Temel Sağlık Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2008.